

ДУМКИ ПОНАД ЧАСОМ

Світлана Єрмоленко

Годинник бідкався: «Здоров'я препогане.
А що ж то скоїться, як цокать перестану?
Це ж час зупиниться!
І всесвіт пропаде!
Ой-ой, біда! Рятуйте мене, люди, –
Без мене і для вас життя не буде...»
Давно Годинник той лік часу не веде,
А час іде!

Василь Симоненко

У цьому випуску збірника «Культура слова» пропонуємо поміркувати над тим, як змінювалося в часі академічне мовознавство, зокрема, як розвивалася українська лінгвостилістика й дотичні до неї студії з культури мови. Вміщено фрагменти статей, друкованих у 20-х, 60 – 70-х роках ХХ ст.

Віддалення в часі – понад півстоліття або майже століття – позначається й на самій мові, й на змісті публікацій, на виборі тем, об'єктів наукового аналізу. Сучасний читач, маючи перед собою тексти, створені в різний час, певно ж, помітить зміну деяких орфографічних правил або й граматичних, лексичних, стилістичних норм, наприклад, звичне колись слововживання *на Україні* сприймаємо тепер як застаріле, бо кодифікована сучасна норма – *в Україні*. Навіть незначні за обсягом фрагменти наукових текстів унаочнюють зміни наукового стилю української літературної мови з його термінологічним апаратом, характерним для стилістики, теорії літературної

мови, культури мови. Оцінки слововживання з погляду культури мови дуже динамічні. Можемо спостерігати це на прикладі конкретних рекомендацій у певний період функціонування літературної норми. Наприклад, у 60-ті роки ХХ ст. була поширена думка про розрізнення семантичних відтінків двох слів *усмішка* (приємна, позитивна оцінка) і *посмішка* (образлива, негативна оцінка). Таке розрізнення мало б знайти відгук у практиці мовців, насамперед письменників. Але чому ж Василь Симоненко в той самий час, коли знавці мови пропагували таке розмежування, пише новелу «Посмішки нікого не ображають»? При цьому автор обирає дуже простий буденний сюжет: люди радіють гарній погоді, чудовій природі й відчувають радість – *посміхаються*: «Ми сиділи і *посміхалися* всім і всьому, а я – трішечки – *посміхався* лише до неї, і вона – трішечки – *посміхалася* лише для мене. І нам було прекрасно і весело, і між нами не було нічого, крім німої щирості.

А потім на нашій лавці сів сивий-сивий чоловік і теж заходився дарувати всім і всьому свою вечірню *посмішку*. Він не заважав нам, а ми не заважали йому – простору для *посмішок* вистачало».

Ідилію гарного настрою руйнує перехожий, якому не сподобалися «безсоромні посмішки» «молодих людей», і він почав з гнівом обурюватися. Йому заперечував сивий чоловік. Новела має коротку кінцівку як реабілітацію позитивної оцінки в семантиці слова «посмішка»: «А ми знову сиділи і *посміхалися*. І небо реготало так, що аж видно було його червоні ясна».

Є у поезії Василя Симоненка й підтвердження позитивної оцінної семантики слова *усмішка*: «Ти знаєш, що ти – людина?! Ти знаєш про це – чи ні? *Усмішка* твоя – єдина,/ Мука твоя – єдина, Очі твої – одні». Наведені приклади – це ілюстрація того, що намагання усталити певну культуромовну рекомендацію може натрапляти на спротив самого слова в реальному житті мови. Можна згадати ще один приклад. Поширений у масовій українській культурі 50-х – початку 60-х років ХХ ст. калькований вислів *Добро пожалувати* вдалося досить швидко

витіснити з ужитку, замінивши українським відповідником *Ласкаво просимо!*, але помилкове слововживання на зразок *Дякую вас* виявляється живучим, і воно сьогодні, на жаль, часто звучить у розмовній практиці.

На зміни в мові по-різному реагують мовці. Якщо в звичному щоденному спілкуванні їм доводиться мати справу з новими реаліями, що з'явилися, наприклад, у побуті, то назви таких реалій приживаються досить швидко. Інша річ, коли треба орієнтуватися в потужному потоці нової інформації, що поширюється в суспільстві. Адже живемо в час цивілізаційного зламу (вибуху), і мовна пам'ять людини має весь час «встигати» за новим словником.

В усі часи були помітні відмінності між мовою різних поколінь. У мовців різних професій так само формується свій словник, усталюється певна мовна практика. Але існування в суспільстві кодифікованої літературної мови, навчання такої мови в школі забезпечує культурно-мовну єдність нації, Прикметно, що вже в перших науково-освітніх лекціях з української стилістики сформульовано тезу про єдність мови, стилю і думки, наголошено, що *стиль – це спосіб, характер думання*, а не звичайний орнамент, прикраса висловленої думки. На конкретних прикладах автор лекції показує різницю між аналізом *мови письменника* і дослідженням його *індивідуального стилю*. Але стилістичні засоби мови притаманні не лише художнім індивідуальним стилям. У діалектній мовній практиці їхня роль теж помітна, про що довідуємося із досліджень українських мовознавців у 70-ті роки ХХ ст.

Завжди було актуальним питання взаємодії, кореляції літературної мови з мовою художньої літератури. Дискутували письменники, журналісти й перекладачі з мовознавцями. Помічаємо, що є вічні теми, зокрема – оцінка української мови перекладів щодо її відповідності літературній нормі, тому мовному зразкові, який утверджується в національній культурі в певний історичний період.

Історія художнього перекладу, як відомо, починалася з практики переспівів і рухалася до практики адекватного, реалістичного перекладу.

У дискусіях про вибір мовної норми, про те, якій формі чи вислову надати перевагу, даються ознаки уподобання мовців. Так, мовознавці, аналізуючи тексти художніх перекладів з погляду культури мови, залучають лексикографічні джерела, звертають увагу на стилістичні ремарки, наявні в словниках. Крім об'єктивної оцінки перекладного тексту з посиланням на лексикони, а також на мовну практику класиків української літератури, у рецензіях на мову художніх перекладів завжди діє і суб'єктивний чинник: це мовний смак доби, тобто мовне чуття широкого кола читачів, і мовний смак рецензента, що не завжди збігається з досвідом і мовним смаком перекладача. А втім, усі дискусії забезпечують усталення в мовній практиці загальноживаних і стильових норм, формують символічний образ зразкової літературної мови.

Відомо, що мова перекладу швидко старіє, потребує оновлення; на ній позначаються закономірні культурно-історичні зміни і в свідомості читачів, і в мовних орієнтирах перекладачів, видавців. Сьогодні численні видавництва пропонують дитячу літературу, перекладену з різних мов – англійської, норвезької, німецької, шведської. Хоч у перекладних творах діють персонажі з незвичними іменами, проте їхні розмови й зображені події, переказані українською мовою, мають бути зрозумілими для дітей. Крім того, діти з книжок засвоюють зразки українськомовного спілкування. Якої ж мови навчають дітей перекладені тексти? Ось, наприклад, висловлення із сучасної перекладної літератури для дітей: *Він забувся за їжу; вп'яв очі в дідуня; За це не треба навіть боятися; Він зійшов на горище і заходився шукати кота; дідуньо ладен був на все, аби тільки принести Фіндусові радість; А от Фіндус на великій швидкості побіг далі проз лауу біля кухонних дверей; І з цікавістю вивалив очі на яєшню* (Свен Нордквіст. Різдва́ний гном. Переклад зі шведської Галини Кирпи. «Навчальна книга – Богдан», 2016). Серед виділених зворотів є стилістично знижені, штучні, а також властиві діалектам української мови.

Помітна тенденція перекладачів обирати з двох, наявних у мові варіантів, менш поширений, пор.: *А в животі йому аж бурчало від голоду; аж сльози виступили йому на очі*

(Турбйорн Егнер. Клатремус та інші звірята... Трускавець: Круговерть, 2016. Переклад з норвезької).

У перекладацькій практиці чомусь надають перевагу прислівниковим формам *донизу*, *досередини*, нехтуючи нормативні форми *униз* (*вниз*), *усередину* (*всередину*). Синонімічні й різні за походженням та стилістичним забарвленням дієслова *мешкати* й *жити* узвичаюються як взаємозамінні в різних перекладних текстах, пор. чергування їх у текстах: *Шістьом мишкам, які живуть на даху, нічого боятися. Та й павучок, що мешкає між балок, уже давно не снував патину; На острові посеред моря жив чарівник Богуміл. Він мешкав у невеличкому замку.* (Ервін Мозер. Фантастичні історії на добраніч. Чернівці, 2016. Переклад з англійської). Стилістично майстерніша і змістовно глибша практика розрізнення згаданих дієслів у такому контексті: *Я тут мешкаю, – відповіла Мишка. – І мені так добре живеться, що я з радістю залишусь тут назавжди* (Турбйорн Егнер. Клатремус та інші звірята... Трускавець: Круговерть, 2016. Переклад з норвезької).

Подекуди в книжках для дітей з'являються книжні фрази, звороти, що роблять оповідь штучною, неприродною, пор.: *Меллі поміркувала і дійшла цікавого висновку* (Ервін Мозер. Фантастичні історії на добраніч. Чернівці, 2016. Переклад з англійської); *Він уже не мав і гадки, що йому робити* (Свен Нордквіст. Різдяний гном. Переклад зі шведської Галини Кирпи. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2016).

У сучасних книжках для дітей читачі натрапляють на такі назви, як *лижви*, *сані*, й дивуються, чому замість звичного слова *лижі* з'являється назва *лижви*, а замість загальноживаного нормативного *сани* – чомусь виринає *сані*; *Він [Снот] швидко її [ялинку] зрубав і поклав на сані* (Ервін Мозер. Фантастичні історії на добраніч. Чернівці, 2016. Переклад з англійської). Або чи по-українському звучить інформація, вміщена у виданні «Географічний атлас» (Харків: ТОВ Віват, 2017): «Видання для читання дорослими дітям»?

Пізнавальних текстів для дітей маємо сьогодні багато, але не всі вони, на жаль, відповідають елементарному рівню культури сучасної української мови. Дбаючи про зв'язок поколінь,

видавцям і перекладачам варто уважно ставитися до того, щоб мова перекладів не була штучною, відірваною від реальної мовної практики.

Відомо, що національно-мовну свідомість конкретної історичної доби відбиває літературна мова, і виховувати чуття досконалого літературного слова покликані насамперед художні тексти, зокрема й перекладні.

Статтю отримано 09.12.2018